

Tomáš Dvořák je vědeckým asistentem Kabinetu pro studium vědy, techniky a společnosti při Filosofickém ústavu AV ČR. Věnuje se filosofii a dějinám vědy a médií.

**HLEDÁNÍ MINIMÁLNÍHO SLOVNÍKU:
JAZYKOVÁ ANALÝZA IDEJE POKROKU**

Tomáš Holeček*

**Search for a Minimal Vocabulary:
Language Analysis of the Idea of Progress**

Abstract

*The article provides a language analysis of the idea of progress. It briefly outlines the method of search for minimal vocabulary as has been proposed by Bertrand Russell in *Human Knowledge, Its Scope and Limits*. Then it considers the application of this method to a social theory, namely to the language used in a theory of progress. As an example theory it uses the well known essay *L'ancien regime et la revolution* (1856) by Alexis de Tocqueville. The language of the theory is analyzed, abstracted expressions are pointed out and the minimal vocabulary is presented: it consists of verb-expressions "to see", "to be wrong", "to doubt", "to think", "to feel", "to be surprised", "to choose", "to express" and "to rely"; of noun-expressions "demise", "cause", "change", "nature" and "banality" together with pronouns and logical expressions. The rules for construction of composed expressions and propositions are set up and a reconstruction of the object language is suggested. The abstract character of the method is reflected.*

Keywords: *language; minimal vocabulary; progress; analysis; abstraction*

* Kontakt na autora: Tomáš Holeček, Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti, FLÚ AV ČR, Jilská 1, 11000 Praha 1 (holecek@ojrech.cz). Tato stať vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021620841. Pracovní tým *Civilizační pokrok nebo krize kultury a morálky*.

Pokrok jako vědecké téma

K našemu vědeckému myšlení nepochybně patří představa pokroku. Když se dnes toto slovo po dvaceti letech zbavuje nesnesitelných konotací pocházejících z jeho úlohy v násilné komunistické ideologii a následně ve sterilním normalizačním jazyce, můžeme jej najít prakticky ve všech přírodních vědách i v sociální teorii.

V tomto článku učiníme představu pokroku tématem. Přitom se zaměříme na zkoumání řeči o pokroku, v čemž budeme následovat přístup Bertranda Russella, opírající se o hledání minimálních slovníků.

Řeč o pokroku rozhodně nevypadá tak, že by byl popisován vývoj hodnot nějakého jednoho kvantitativního znaku, ať už v podobě jednoduché nebo vektorové funkce. Tj. nevypadá tak, že bychom – v abstraktní podobě – říkali:

- a) zatímco dříve byla hodnota určité funkce F nižší než x
- b) dnes je její hodnota vyšší než x

Pokusím se ukázat, že k řeči o pokroku musíme především přidat běžně epistémické i původně filosofické výrazy. Řeč o pokroku je především řečí o omylech, překvapeních, vášních a přirozenosti.

Minimální slovníky

Hledání minimálních slovníků je původně lingvistická metoda používaná např. při výuce jazyků. Bertrand Russell ale navrhol hledání minimálních slovníků i jako metodu analýzy myšlenek a postupů ve vědě. V *Human Knowledge, Its Scope and Limits* z roku 1948 najdeme následující úvahu:¹

Všechny výrazy užívané v nějaké určité vědě můžeme definovat pomocí několika málo z nich. Tyto výchozí výrazy mají samy ostenzivní

¹ Bertrand RUSSELL, *Human Knowledge, Its Scope and Limits*. London: George Allen and Unwin 1948, s. 259–266.

definici (tj. definici ukázáním), nominální definici (tj. definici pomocí dalších výrazů) s využitím výrazů pocházejících z jiné vědy nebo z běžného života, nebo nejsou samy nijak definovány a jejich význam je jen v jejich vztazích k ostatním výrazům v dané vědě (v tom případě se ale jedná o čistě matematickou vědu). Minimální slovník je množina těchto výchozích výrazů za předpokladu, že už žádný z nich není definovatelný pomocí ostatních.

Nalezení minimálního slovníku pro určitou vědu nám pomůže rekonstruovat její jazyk a lépe pochopit, co daná věda dělá. Není to ovšem tak, že by pro každou vědu bylo možné najít jen jeden minimální slovník. Výběr výchozích výrazů je do jisté míry arbitrární, protože ve vědě užívané výrazy mohou být definovatelné navzájem, a záleží proto na nás, jaký minimální slovník vybereme.

Není-li věda, kterou se zabýváme, čistě matematická – nebo vychází-li původně z jiných než matematických motivů (jako v případě matematické fyziky) – tj. nejedná-li se o hypotetický systém nijak nesouvisející se zkušeností, musí minimální slovník obsahovat výrazy, jejichž význam je vázaný na zkušenost. V případě fyziky například musí minimální slovník nějakým způsobem umožnit řeč o tom, že cítíme horko, vidíme barvy apod.

Už o třicet let dříve, když se zabýval hledáním minimálního slovníku v matematické logice (i když tehdy ještě sousloví „minimální slovník“ nepoužíval), upozorňoval Bertrand Russell v úvodu k prvnímu vydání *Principia Mathematica* na to, že výchozí výrazy nejsou nutně známé a snadno srozumitelné.² Naopak: často jsou daleko abstraktnější než výrazy běžně v dané vědě užívané. Proto výsledná rekonstrukce působí na první pohled uměle a nesrozumitelně, s čímž se setkáme i v tomto článku.

² Bertrand RUSSELL – Alfred N. WHITEHEAD, *Principia Mathematica*. 2nd edition (1st edition 1913). Cambridge: Cambridge University Press 1927, s. 2–3. Toto téma je podrobněji rozvedeno v Bertrand RUSSELL, *Introduction to Mathematical Philosophy*. London: George Allen and Unwin 1919, s. 1–6.

Zvolený příklad

Pokusím se najít minimální slovník řeči o pokroku. Kdyby se to podařilo, byla by to část minimálního slovníku sociální teorie.

Podobně jako obsahují minimální slovníky přírodních věd výrazy vázané na zkušenost, můžeme očekávat podobnou vázanost i v tomto případě. Nechceme-li rekonstruovat sociální teorii jako čistě matematickou disciplínu (což by snad ani nikoho nenapadlo), musíme najít i výrazy, které se vážou k našemu vztahu k pokroku.

Protože ale metoda hledání minimálních slovníků je zaměřená – podobně jako téměř celá filosofie vědy první poloviny dvacátého století – primárně na přírodní vědy a nikoli na sociální teorii, musíme být připraveni na to, že v tomto pokusu narazíme tím nebo oním způsobem a dříve nebo později na její meze, které budou dané vlastním charakterem řeči o pokroku. Uvažování o těchto mezích (a tím v posledku o jednom aspektu vztahu sociální teorie a přírodních věd, resp. o jazyku vědy obecně) je druhým záměrem tohoto článku.

Jako příklad řeči o pokroku jsem zvolil historicko-politické pojednání Alexise de Tocquevilla o Francouzské revoluci.³ Výběr příkladu je z hlediska věci nahodilý a v důsledku omezující. Nemám žádný důvod se domnívat, že řeč jednoho autora o jedné revoluci, ať už tuto revoluci považujeme za významnou nebo nevýznamnou, obsáhne všechny možnosti a všechny důrazy, které k řeči o pokroku patří. Je ale podle mého mínění

³ Dále odkazují vždy k Alexis de TOCQUEVILLE, *Starý režim a Revoluce*. Praha: Academia 2003, což je český překlad, jehož autorem je Vladimír Jochmann (originál: Alexis de TOCQUEVILLE, *L'Ancien Régime et la Révolution*. Paris: Michel Lévy 1856). Z kontextu hledání minimálního slovníku je jasné, že mi vůbec nejde o zachycení Tocquevillovy teorie revoluce, svobody nebo centralizace. Přehledně shrnutí těchto idejí lze nalézt např. v Robert T. GANNETT, jr., „The Shifting Puzzles of Tocqueville's The Old Regime and the Revolution“. In: Cheryl B. WELCH (ed.), *The Cambridge Companion to Tocqueville*. Cambridge: Cambridge University Press 2006 nebo v Annelien de DIJN, *French Political Thought from Montesquieu to Tocqueville: Liberty in a Levelled Society?* Cambridge: Cambridge University Press 2008.

lepší zvolit nějaký určitý příklad s vědomím jeho omezenosti, než se snažit samostatně rekonstruovat řeč o pokroku jako takovou. Stejně bych vycházel jen z omezeného množství výroků, které by mne napadly, a navíc by všechny mé příklady byly umělé.

Domnívám se, že všechny dále uvedené výroky o změně společenského zřízení v jedné zemi, resp. jejich abstraktní podoba, mohou být užity i v řeči o pokroku čehokoli jiného, od nových technických vynálezů až po pokrok v myšlení.

Výroky o tom, co je vidět

První řadu výroků jsem vybral podle toho, že v nich jde o viditelnost něčeho původního nebo nového, a to o viditelnost z původního nebo dnešního úhlu pohledu. Sledujme, jaké podoby řeč o viditelnosti má.

- „Podařilo se mi [ze studia dokumentů – pozn. T. H.] získat o staré společnosti představu, jakou neměli její současníci, protože jsem měl před očima to, co se před jejich zraky nikdy nedostalo.“⁴ Nacházíme tu tyto řečové obraty: Z dnešního úhlu pohledu můžeme mít před očima něco původního, co ale z původního úhlu pohledu nebylo možné před očima mít. Z toho, co máme před očima, můžeme získat představu o původním.
- „Když jsme viděli, jak Revoluce naráz rozvrátila všechny instituce a všechny zvyklosti, které až do té doby chránily ve společnosti jistou hierarchii a udržovaly lidi v rámci pravidel, mohli jsme věřit, že jejím výsledkem bylo nejen zničení určitého společenského řádu, nýbrž řádu vůbec, nejen určité vlády, nýbrž sociální moci samé, a mohli jsme mít za to, že její povaha je bytostně anarchická. A přece si troufám říci, že i zde to bylo jenom zdání.“⁵ Z toho, jaké jsme viděli ničení původního, jsme mohli získat klamné zdání, že šlo jenom o ničení. Všimněme

⁴ *Ibid.*, s. 47.

⁵ *Ibid.*, s. 61.

si tu minulého času, který naznačuje, že toto zdání je vázáno na vliv pohledu na ničení, který ale můžeme opustit.

- „Revoluce nebyla rozhodně provedena proto, aby zničila vliv náboženské víry, jak se věřilo... Nechtěla, jak se domnívali jiní, změnit charakter, který do té doby měla naše civilizace, ani zastavit její pokrok, ba ani změnit podstatu žádného ze základních zákonů, na nichž spočívají lidské společnosti na Západě.“⁶ O motivech změny bylo možné mít klamné domněnky, které zbytečně nadsazují otázky, o než jde. Opět tu je minulý čas, který váže vznikání těchto klamných domněnek k pohledu na ničení. Samotné vidění něčeho nebrání klamu, naopak jej může vyvolávat.
- „Zdálo se, že zničila vše, protože to, co zničila, se dotýkalo všeho a svým způsobem tvořilo se vším jeden celek.“⁷ Klamné zdání nadsazující, resp. generalizující rozsah ničení může být způsobeno tím, že ničení bylo vidět všude. Samotný rozsah (extenze) viditelného není dostatečný pro to, aby se předešlo tomuto klamu.
- „Věřit, že rozdělení pozemkového vlastnictví se ve Francii datuje od Revoluce, by tedy znamenalo setrvávat v obecném omylu, tato skutečnost je mnohem starší.“⁸ Omyl může být v tom, že to, co je vidět, může být starší, než se domníváme.
- „Ačkoli se nás starý režim ještě hodně dotýká, neboť se každodenně setkáváme s lidmi, kteří se narodili pod jeho zákony, zdá se, že se již ztrácí v temnotách času. Radikální revoluce, která nás od něj odděluje, účinně zastřela vše, co nezničila.“⁹ Původní přestává být vidět, i když je ještě v každodenním dosahu. Původní může být nejen zničené, ale i zastřené. Všimněme si, že viditelnost není automaticky zajištěna samotnou dosažitelností. Současně není úplně jasné, zda tato ztráta

⁶ *Ibid.*, s. 70.

⁷ *Ibid.*, s. 71.

⁸ *Ibid.*, s. 76.

⁹ *Ibid.*, s. 77.

viditelnosti a zastření jsou nepřekonatelné, nebo ne. Ponechme si v úvaze obě možnosti otevřené.

- „Uznávám, že centralizace je krásná vymoženost, souhlasím s tím, že Evropa nám ji závidí, avšak tvrdím, že centralizace není vymožeností Revoluce. Je to naopak produkt starého režimu, a dodal bych, že to je jediná část politického zřízení někdejšího režimu, která revoluci přežila, protože jen ona se mohla přizpůsobit novému sociálnímu stavu, který tato revoluce vytvořila. Čtenář, který bude mít trpělivost pozorně přečíst tuto kapitolu, snad zjistí, že jsem více než dostatečně svou tezi dokázal.“¹⁰ Něco viditelného může pocházet z původního. Může to být v určitém ohledu (v tomto případě: jako část politického zřízení) jediné, co z původního zůstalo. Tezi o původu i o jedinečnosti je možné dokazovat.
- „Tito tak mocní úředníci byli však obklopeni zbytky staré feudální aristokracie a jakoby ztraceni uprostřed lesku, který ještě vrhala. Právě z toho důvodu byli, i ve své době, stěží viditelní, jakkoli jejich ruka už zasahovala všude. [...] Ve vládě šlechta obklopovala panovníka a tvořila jeho dvůr; velela flotilám, řídila armády; dělala prostě to, co bije současníkům nejvíce do očí a co příliš často poutá pohled budoucích pokolení.“¹¹ Už původní viditelnost něčeho významného mohla být ztížena tím, že pohled poutalo něco jiného. To potom ztěžuje viditelnost i z dnešního pohledu, protože poutání pohledu platí i pro nás.
- „Co je to, ne-li centralizace, jakou známe? její formy jsou méně vyhraněné, než dnes, její zákroky méně propracované, její existence zmatenější, ale je to týž útvar. Od té doby nebylo k centralizaci co podstatného dodat ani jí odebrat; stačilo si odmyslit všechno, co se kolem ní nakupilo, aby se objevila taková, jak ji vidíme.“¹² Podstata něčeho se nemusela změnit. Změna mohla jenom odstranit nahodile

¹⁰ *Ibid.*, s. 82.

¹¹ *Ibid.*, s. 85.

¹² *Ibid.*, s. 103.

nakupené okolnosti, které kdybychom si odmysleli, viděli bychom i v původním to, co vidíme v novém.

- „Kdo by chtěl posuzovat vládu tohoto období na základě zákonů, které přijímala, upadl by do nejsměšnějších omylů.“¹³ Něco původního, co je viditelné a co bylo jako viditelné vystavované už v původní době, může vést k směšným omylům, není-li doplněno něčím dalším.
- „Zdá se, že všichni zde žijící lidé, zvláště ti, kteří zaujímají střední a horní patra společnosti, jediná, které je možno spatřit, jsou si navzájem velice podobní.“¹⁴ Něco původního může být z dnešního úhlu pohledu neviditelné. To, co je naopak viditelné, může si být navzájem podobné. To připouští, aby viditelnost něčeho souvisela s tím, jak se to lišilo od něčeho neviditelného. Všimněme si, že prostá indukce by tedy mohla být chybná.
- „Samo jejich postavení spisovatele [míněni jsou francouzští filosofové osmnáctého století – pozn. T. H.] připravilo na to, aby dávali přednost obecným a abstraktním teoriím týkajícím se vlády a aby jim slepě důvěřovali. Protože žili v ohromné vzdálenosti od praxe, žádná zkušenost nemírnila zápal jejich povahy. Nic je nevarovalo před překážkami, které existující skutečnosti mohly postavit do cesty sebeužitečnějším reformám. Neměli nejmenší představu o nebezpečích, která vždy doprovázejí i ty nejnezbytnější revoluce. Dokonce o nich nic netušili, protože úplná absence jakékoli politické svobody způsobila, že svět veřejných záležitostí pro ně byl nejen málo známý, nýbrž zcela neviditelný. Nedělali v této oblasti nic a nemohli dokonce ani vidět, co zde dělali jini.“¹⁵ Z původního úhlu pohledu a z určitého postavení mohlo být neviditelné něco, co z dnešního úhlu pohledu je viditelné. Tato neviditelnost mohla mít velký vliv na změnu.

¹³ *Ibid.*, s. 111.

¹⁴ *Ibid.*, s. 119.

¹⁵ *Ibid.*, s. 173.

Výroky o tom, co překvapuje

Druhou řadu výroků jsem vybral podle toho, že v nich je řeč o překvapení nebo o podivu, které něco původního nebo měnícího se vyvolávalo nebo vyvolává.

- „Nejméně ze všeho byla revoluce náhodnou událostí. Je pravda, že překvapila svět, byla však pouze završením delšího úsilí, náhlým a prudkým ukončením díla, na němž pracovalo deset lidských generací.“¹⁶ Pro všechny může být překvapující náhlé završení něčeho, co se již dlouho chystá. To, že je něco překvapující, neznamená, že to nemá původ v něčem známém.
- „Je překvapující, že to, co se dnes zdá být tak snadno rozeznatelné, zůstávalo tak zamlženo a tak zakryto i nejasnozřivějšími očím.“¹⁷ Pro nás může být překvapující, že něco, co my vidíme, nebylo z původního úhlu pohledu vidět – a přitom to patrně nebyla něčí chyba, protože jistě můžeme předpokládat, že nejjasnozřivější lidé v dané době viděli všechno, co mohli.
- „Jedna věc překvapuje na první pohled: Revoluce, jejímž vlastním cílem bylo odstranit všude zbytek středověkých institucí, nepropukla v zemích, kde tyto instituce byly lépe zachovány a dávaly lidu nejvíce pociťovat útisk a tvrdost, ale naopak v těch zemích, kde to lid pociťoval nejméně; jho se tedy zdálo nejnesnesitelnější tam, kde bylo ve skutečnosti nejméně těžké.“¹⁸ Pro nás může být překvapující nesoulad mezi nesnesitelností původního stavu (ta mohla být velká) a rozdílem původního stavu od nového (ten může být menší). Překvapující tedy může být nesoulad mezi původní vášní a tím, co vidíme.
- „Města nemohou zřídit potravní daň ani zavést nějakou dávku, vzít si hypotéku, prodávat, soudit se, pronajmout svůj majetek ani jej

¹⁶ *Ibid.*, s. 71.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*, s. 73.

spravovat, ani použít přebytek svých příjmů, aniž do toho na základě intendanta zasahoval nějaký výnos rady. [...] To zajisté překvapí ty, kdo se domnívají, že vše, co vidí ve Francii, je nové.¹⁹ Překvapující může být, že něco považovaného za nové je původní.

- „Nám, kteří máme před očima trosky tolika revolucí, bude však připadat nejpodivnější, že sama představa násilné revoluce v duchu našich otců naprosto neexistovala.“²⁰ Po určitých opakovaných zkušenostech nám může připadat podivné, že některé věci nikoho nenapadly.

Výroky o tom, co je nepochopitelné

Třetí řadu výroků jsem vybral podle toho, že v nich je řeč o pochopitelnosti nebo nepochopitelnosti. Pochopitelnost tu беру jako rozumění (v podobném významu, v jakém se ve filosofii užívá „*verstehen*“), resp. jako příkládání významu.

- „Aniž si to uvědomili, zachovali si ze starého režimu většinu pocitů, zvyklostí, dokonce idejí, jejichž pomocí řídili Revoluci, která tento režim zničila. Aniž si to přáli, použili jeho trosky při budování stavby nové společnosti v takovém rozsahu, že k tomu, abychom lépe pochopili jak Revoluci, tak její dílo, museli bychom na okamžik zapomenout na Francii, kterou vidíme, a jít se zeptat do hrobky Francie, která už není.“²¹ Pochopení může být podmíněno tím, že rozpoznáme původní pocity, zvyky a ideje v tom, co vidíme jako nové. Všimněme si tu ale navíc úlohy dočasného zapomnění: abychom rozpoznali, co všechno je původní, musíme na okamžik zapomenout na to, co dnes vidíme, a dívat se na to, co už není. Pochopení mohou bránit motivy změny i to, co vidíme.

¹⁹ *Ibid.*, s. 93.

²⁰ *Ibid.*, s. 176.

²¹ *Ibid.*, s. 45.

- „Když jsem se setkal v zákonech, ideách, mravech oné doby se stopami některých nectností, které poté, co rozvrátily starou společnost, na nás stále ještě působí, vynasnažil jsem se vrhnout na ně světlo, abychom lépe uviděli zlo, které nám tyto nectnosti způsobily, a lépe pochopili, jaké další zlo nám ještě mohou způsobit.“²² Pochopení je i rozpoznání zla, které něco způsobilo a ještě může dál působit. Pochopení tedy není nezažaté.
- „To, co se zpočátku vládcům Evropy a státníkům zdálo být všední, náhodnou událostí v životě národa, jeví se nyní jako skutečnost nová, dokonce tak odporující všemu, co se dosud ve světě dalo, a přece tak obecná, tak obludná, tak nepochopitelná, že lidský duch při pohledu na ni zůstává zoufale zmaten.“²³ Ke změně patří, že zdání všednosti a nahodilosti je nahrazeno zdáním novosti a nepochopitelnosti; podcenění je nahrazeno zoufalým zmatkem. Vypadá-li něco jako nepochopitelné, je to určitě nepochopené, a nepochopení tedy patří ke změně.
- „Jsme od Revoluce dostatečně vzdáleni, abychom tak silně nepocítovali vášně, které kalily zrak jejím aktérům, ale přece jen dosti blízko, abychom mohli vnímat a pochopit ducha, který ji vyvolal. Brzy bude neskutné to udělat, protože velké revoluce, které se zdařily, dávají zapomenout na příčiny, jež je vyvolaly, a stávají se tak nepochopitelnými právě v důsledku svého úspěchu.“²⁴ Pochopení může být podmíněno správnou blízkostí i odstupem. Přílišná blízkost brání pochopení, protože vášně brání viditelnosti. Přílišný odstup brání pochopení, protože završení změny zakrývá její příčiny.
- „Je neskutné říci, v čem spočívala tato práva (feudální – pozn. T. H.) ještě v roce 1789, protože jejich počet byl obrovský, jejich rozmanitost

²² *Ibid.*, s. 50.

²³ *Ibid.*, s. 57.

²⁴ *Ibid.*, s. 58.

nesmírná a mnohá z nich již vymizela nebo se změnila natolik, že význam slov, která je označovala, nejasný už pro současníky, je pro nás velmi nesrozumitelný.²⁵ Nepochopitelnost může být způsobena tím, že některé významy byly nejasné už v původní době.

- „Uprostřed mnoha institucí už připravených na absolutní moc žila svoboda. Byla to však zvláštní svoboda, o níž je dnes nesnadné udělat si představu a kterou je třeba velmi pečlivě zkoumat, máme-li pochopit dobro i zlo, které nám mohla způsobit.“²⁶ Pochopení může vyžadovat velmi pečlivé zkoumání, protože jeho předmět (zdánlivě obecný) může být velmi zvláštní a může být těžko představitelný.
- „Jakkoli byli lidé starého režimu poslušni královny vůle, jeden druh poslušnosti neznali: nedovedli se sklonit před mocí nelegitimní nebo spornou, která je málo ctěna a často opovrhována, avšak někdy je ochotně snášena, protože slouží nebo může škodit. [...] Král jim vnukal pocity, jaké nedokázal vyvolat žádný z těch absolutistických vládců, kteří se od té doby ve světě objevili. Tyto pocity jsou dnes pro nás téměř nepochopitelné, natolik je Revoluce vyrvala i s jejich kořeny z našich srdcí.“²⁷ Některé pocity mohou už být dnes téměř nepochopitelné, protože změna je mohla úplně vykořenit. Přesto si všimněme, že tu není řeč o úplné nepochopitelnosti.
- „Příslušníkům vyšších tříd se vždy jen s velkou námahou podaří přesně rozeznat, co se děje v duši lidu a zvláště v duši vesničanů. Výchova a způsob života jim otevírají pohled na lidský osud, který je vlastní jen jim, a všem ostatním zůstává nepochopitelný. Když ale chudý a bohatý již téměř nemají žádný společný zájem, žádné společné záležitosti a necítí ani společnou křivdu, temnota zakrývající obsahy jejich myslí se stává neproniknutelnou a oba by mohli vedle sebe žít

²⁵ *Ibid.*, s. 78.

²⁶ *Ibid.*, s. 146.

²⁷ *Ibid.*, s. 155.

věčně a nikdy by si neporozuměli.“²⁸ Pochopení může být namáhavé, stojí-li mu v cestě rozdíly ve výchově a ve způsobu života. Bez sdílené vášně mohlo být i mezi lidmi téže doby dokonce nedosažitelné.

Výroky o vyvolávání vášni

Čtvrtou řadu výroků jsem vybral podle toho, že v nich jde o nějaké původní nebo dnešní zaujetí nebo vášně, případně o vášně přecházející z jedné doby do druhé.

- „Proč tedy stejná feudální práva vyvolala ve Francii v srdci lidu tak silnou nenávist, že přežívá sama svůj předmět a zdá se být neuhasitelná?“²⁹ Něco původního, co za jiných okolností vašeň nevyvolalo, ji mohlo vyvolat. Vášně může být taková, že nezmizí se svým předmětem. My se tedy dnes můžeme setkat s vášní bez předmětu, jejíž původní předmět ani neměl (za jiných okolností) sílu tuto vašeň vyvolat.
- „V žádném období naší historie nebylo šlechtictví tak snadno dosažitelné jako v roce 1789, a nikdy si nebyli měšťan a šlechtic tak vzdáleni. Nejen šlechtici nechtěli strpět mezi svým voličstvem nic, co zavánělo buržoazii, také měšťané odháněli stejně pečlivě všechny, kdo mohli mít vzhled šlechty.“³⁰ Původní vášně nemusely být provázeny odpovídající skutečností, resp. objektivním korelátém. Mohl být tedy nesoulad mezi původní vášní a tím, co ji provázelo.
- „A ze všeho nejpodivnější je, že všichni lidé, kteří si udržovali mezi sebou takový odstup, se stali tak navzájem podobnými, že kdyby si vyměnili místa, vůbec nikdo by to nepoznal. [...] Každý z nich lpěl na svém zvláštním postavení pouze proto, že ostatní se odlišovali právě postavením. Všichni však byli připraveni splynout v jednu širokou

²⁸ *Ibid.*, s. 168.

²⁹ *Ibid.*, s. 80.

³⁰ *Ibid.*, s. 130.

společnost, jen když se v ní nikdo nebude od ostatních odlišovat a nebude přesahovat běžnou úroveň.³¹ Původní vášeň mohla být vyvolána jen tím, že ji měli ostatní; přitom mohli všichni být připraveni ji naráz vyměnit za jinou. Původní příčina vášně může zmizet a vášeň se udržuje jen sama sebou, pak lehce zmizí.

- „Anglická aristokracie [...] byla ochotná ke všemu, aby vládla. [...] V XVIII. století požívá v Anglii daňových privilegií chudý, ve Francii bohatý. Tam na sebe vzala aristokracie nejtěžší veřejné úkoly, aby jí bylo dovoleno vládnout, zde si zachovala až do konce zproštění od daní, aby se utěšovala z toho, že vládu ztratila.“³² Původní vášeň mohla být vyvolána jinou změnou, jež předcházela tu, kterou sledujeme.
- „Díky této instituci [prodávání úřadů – pozn. T. H.], která se zrodila z ducha fiskalismu, byla ješitnost třetího stavu udržována po tři staletí v napětí a zaměřována výlučně na získávání veřejných úřadů; tak se stalo, že tato všeobecná vášeň získat úřední postavení pronikla až do srdce národa a stala se společným zdrojem revolucí i otroctví.“³³ Původní vášeň mohla být tak dlouho podporovaná, že se z vášně jednotlivců proměnila na vášeň národa. Po takové proměně může být zdrojem změn i tehdy, kdy již v původní podobě ztratila smysl.
- „Ve své snaze na všem vydělat peníze prodejem většiny veřejných funkcí se vláda sama zbavila schopnosti dávat a odebírat tyto funkce podle své libovůle. Jedna z jejích snah tak velice bránila úspěchu snahy druhé: její chtivost stála proti jejím ambicím.“³⁴ Dvě původní vášně mohou být v rozporu.
- „Byli bychom ve velkém omylu, kdybychom věřili, že starý režim byl dobou servilnosti a lenní závislosti [...] v době, kdy se centralizace stále více snažila srovnat, ohnout a opanovat všechny povahy,

³¹ *Ibid.*, s. 135–136.

³² *Ibid.*, s. 137.

³³ *Ibid.*, s. 142.

³⁴ *Ibid.*, s. 146.

svoboda způsobila u velmi mnohých jedinců, že si uchovali svou původnost, kolorit a tvář, živila v jejich srdcích sebevědomou hrdost a mnohdy je naučila dávat před všemi zálibami přednost zálibě ve slávě. Tato svoboda vytvářela ony silné duše a hrdé a odvážné génie, které brzy uvidíme vytvářet z francouzské revoluce pro následující generace současně předmět obdivu i hrůzy.³⁵ Původní vášeň, která působila při změně a později zmizela, dnes může vyvolávat při pohledu na změnu obdiv i hrůzu.

- „To [že šlechtici již na panství nevládli – pozn. T. H.] vedlo k jakési absenci srdce, mohu-li se tak vyjádřit, intenzivnější a účinnější, než je absence ve vlastním slova smyslu. Výsledkem bylo, že šlechtici žijící na své půdě projevoval často názory a pocity, které by měl v jeho nepřítomnosti jeho hospodářský správce: jako on viděl už v nájemcích pouze dlužníky [...] což někdy vedlo k tomu, že to, co zbylo z feudálních práv, se zdálo být tvrdší než v dobách feudalismu samého.“³⁶ Zmizení určité původní vášně mohlo vést k nesnesitelnosti něčeho původního, co před jejím zmizením bylo snesitelné. Zmizení jedné vášně tedy mohlo vyvolat jinou.
- „Nesmíme však důvěřovat veselosti. [...] Svědčí to pouze o tom, že věří v nevyhnutelnost svého zlého osudu a snaží se ho zbavit tím, že na něj nemyslí, nikoliv o tom, že ho necítí. Ukažte tomuto člověku cestu, která by ho mohla vyvést z těchto strastí, jimiž, jak se mu zdá, tak málo trpí, a vyrazí tím směrem s takovou prudkostí, že půjde i přes vaši mrtvolu, když mu budete stát v cestě.“³⁷ Jedna viditelná původní vášeň může zakrývat druhou, která je latentní. Přitom zakrývaná může být taková, že zničí i to, co ji umožnilo se uspokojit. Všimněme si, že uvolnění latentní vášně mohlo být vyvolané ukázkou cesty.

³⁵ *Ibid.*, s. 155–156.

³⁶ *Ibid.*, s. 157.

³⁷ *Ibid.*, s. 168.

- „Spisovatelé nedodali lidu, který ji [revoluci – pozn. T. H.] uskutečnil, pouze své ideje. Dali jí svůj temperament a svou povahu.“³⁸ Vášeň, která se projevuje ve změně, může být vyvolaná něčím jiným, než tím, co se mění. Může pocházet z původní vášně přemýšlení o změně.

Výroky o tom, co bylo vyslovené

Pátou řadu výroků jsem vybral podle toho, že v nich je řeč o původním nebo novém vyslovení nebo ustavení něčeho, ať už v podobě pojmu, argumentů, v podobě zákonů nebo institucí.

- „Ve všech staletích, i v hlubokém středověku, existovali agitátoři, kteří se dovolávali všeobecných zákonů lidských společností, aby změnili dílčí zvyklosti, a kteří proti uspořádání své země stavěli přirozená práva lidstva. [...] K tomu, aby argumenty tohoto druhu vyvolaly revoluci, je totiž třeba, aby předem proběhly jisté změny v sociálních podmínkách, ve zvyklostech a v mravech, které by připravily lidského ducha pro jejich přijetí.“³⁹ Aby něco vysloveného vyvolalo změnu, musí na to být lidský duch připravený.
- „Usazuje se, ovšem nikoli v zákonech, nýbrž v myslích těch, kdo zákony aplikují, jako státní maxima, že všechny procesy, do nichž je přimíšen veřejný zájem nebo které vznikly na základě interpretace správního aktu, nepatří do sféry řádných soudů, jejichž jedinou rolí je rozhodovat o partikulárních zájmech. V této věci jsme udělali pouze to, že jsme našli formuli – myšlenka patří starému režimu.“⁴⁰ Něco nově vysloveného může patřit k původním myšlenkám; původně to mohlo vést jednání jen jako myšlenka, bez vyslovení.
- „Za staré monarchie neměla vláda o nic menší starost, aby ušetřila úředníky nepřijemnosti zodpovídat se soudu stejně jako obyčejní ob-

³⁸ *Ibid.*, s. 179.

³⁹ *Ibid.*, s. 65.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 99.

čané. Jediný podstatný rozdíl mezi těmito dvěma obdobími je tento: před Revolucí mohla vláda krýt své činitele pouze tím, že se uchýlila k metodám nezákonným a svévolným, zatímco od té doby je může nechat porušovat zákony legálně.⁴¹ Vyslovení nebo ustavení něčeho nového může odstranit nesoulad mezi tím, co bylo vysloveno nebo ustaveno původně a myšlenkami, které vedly původní jednání.

- „Muži roku 1789 zbořili budovu, ale její základy zůstaly zachovány dokonce i v mysli bořitelů, a na těchto základech je bylo možno znovu postavit a vybudovat ji ještě pevnější než kdykoli předtím.“⁴² Nově vyslovené nebo ustavené může být v myšlenkách založené stejně, jako to původní. Rozdíl může být v tom, že to nové může být vybudováno pevněji.
- „Narazíte-li na nějaké staré středověké zařízení, které se udrželo a jehož chyby sílí a míří proti duchu doby, nebo nějakou zhoubnou novinku, jděte do hloubky až ke kořenu zla: najdete zde finanční pletichy, které se změnilly v instituci.“⁴³ Byla-li původní nevyslovená myšlenka špatná, její vyslovení nebo ustavení do podoby instituce, tj. institucionalizace, z ní špatnost neodstraní. Všimněme si, že hledání takového vyslovené nebo ustavené myšlenky je tu brané jako cesta do hloubky, cesta ke kořenu.
- „A všimněme si, že k těmto praktikám se utíkali i nejlepší králové stejně jako ti horší. Prodávání úřadů definitivně zavádí Ludvík XII., Jindřich IV. prodává jejich dědičnost: tak dalece jsou vady systému silnější než morálka lidí, kteří je uskutečňují!“⁴⁴ Při vyslovování nebo ustavování něčeho nového jsou vady systému silnější než lidská vůle.
- „Od soudů se také převzala myšlenka, že každá záležitost je předmětem debaty a každé rozhodnutí připouští odvolání, právo zveřejnění,

⁴¹ *Ibid.*, s. 101.

⁴² *Ibid.*, s. 114.

⁴³ *Ibid.*, s. 140.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 144.

a rovněž záliba ve formě, což jsou věci nesnášející se s podřízeností. Je to jediná část výchovy svobodného národa, kterou nám dal starý režim. Sama administrativa převzala mnohé z jazyka a zvyklostí justice.⁴⁵ Co je jednou vyslovené nebo ustavené, může být přenesené z jedné oblasti do druhé a může se šířit i tam, kde podobné myšlenky původně nebyly.

- „Ačkoli jsme si ponechali od starého režimu samu formu naší veřejné správy, vyvarovali jsme se toho, abychom ji napodobovali ve všem ostatním. Od provinčních shromáždění, a nikoli od ní, jsme převzali naše nejlepší administrativní metody [jde tu o rozpis daní – pozn. T. H.]. Osvojili jsme si stroj, ale odmítli jsme výrobek.“⁴⁶ Něco původně vysloveného nebo ustaveného může změnit svou funkci, když to zůstane v novém systému. V novém systému se mohou nově spojovat různé původně vyslovené nebo ustavené věci.
- „Politický život byl násilně tlačěn do literatury a literáti brali do svých rukou směr veřejného mínění, a na okamžik tak zaujali místo, které ve svobodných zemích obvykle patří vůdcům stran.“⁴⁷ Vyslovování něčeho nového může na okamžik určovat směr veřejného mínění.

Výroky o přirozenosti

Šestou řadu výroků jsem vybral podle toho, že v nich jde o přirozenost nebo rozumnost toho, co se stalo nebo co se mělo stát.

- „Když lid vyhnal ze svého života aristokracii, spěje k centralizaci jakoby sám od sebe. Vyžaduje tedy daleko méně námahy postrčit ho na tomto svahu, než ho na něm zastavit. V jeho srdci směřují všechny moci přirozeně k jednotě. [...] A centralizace získala své přirozené místo ve společnosti, kterou Revoluce vytvořila, že bylo snadné pova-

⁴⁵ *Ibid.*, s. 153.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 162.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 175.

žovat ji za její dílo.“⁴⁸ Za určitých podmínek může něco nového vzniknout přirozeně. Pak je těžší tomu bránit než tomu pomáhat. Získá-li něco při změně přirozené místo, můžeme mít klamný dojem, že to vzniklo až při této změně, přestože to je starší.

- „Když tak vláda zaujala místo Prozřetelnosti, je přirozené, že se jí každý dovolává ve svých partikulárních potřebách; proto se také setkáváme s obrovským množstvím naléhavých žádostí, které se vždycky vztahují k veřejnému zájmu, nicméně nesou stopy malých zájmů soukromých.“⁴⁹ Zaujme-li něco místo prozřetelnosti⁵⁰, přirozeně se k tomu všichni obrací a spoléhají se na to.
- „Ať už se jakkoli různí v dalších vývodech, drží se všichni tohoto výchozího bodu: všichni se domnívají, že je třeba komplikovanost a tradiční zvyklosti, které ovládaly společnost jejich doby, nahradit prostými a elementárními pravidly, vycházejícími z rozumu a založené na přirozeném právu.“⁵¹ Všechno přemýšlení o změně míří k odstranění těch původních věcí, které brání tomu, co je přirozené. Všimněme si, že přirozené je tu bráno jako jednoduché, a tedy všechno, co tomu brání, je bráno jako zbytečná komplikace.
- „Přesto jsme si v ruinách všech ostatních svobod [za starého režimu – pozn. T. H.] jednu zachovali: mohli jsme téměř bez omezení filosofovat o původu společnosti, o základní povaze vlády a o prvořadých právech lidského druhu.“⁵² Změně předcházelo svobodné přemýšlení o tom, co je přirozené.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 105.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 113.

⁵⁰ Prozřetelnost je tu brána jako moc nad světem i lidmi, která všemu pomáhá a všechno vede tam, kam je potřeba. Podobně viz např. Paul EDWARDS (ed.) *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. six. London: Collier – Macmillan Ltd 1967, s. 509–510.

⁵¹ Alexis de TOCQUEVILLE, *Starý režim a Revoluce*. s. 172.

⁵² *Ibid.*, s. 174.

- „Půjde o jednu z nejrozsáhlejších a nejnebezpečnějších revolucí, jaké kdy svět zažil. Ti, kdo budou zítra jejími oběťmi, o tom nic nevědí. Věří, že úplná a náhlá transformace tak složitá a tak staré společnosti může za pomoci rozumu a jen jeho silou proběhnout bez otřesu.“⁵³ Změně předcházela důvěra v to, že ji lze rozumně provést a že jejím promyšlením lze zabránit otřesu.

Obraty určené k analýze

Z vybraných výroků, které sice v žádném případě nevyčerpávají celou oblast řeči o pokroku, ale přesto ukazují poměrně rozsáhlé, vnitřně různé a různě související možnosti této řeči, nyní vidíme, co je třeba analyzovat. Pokuším se přehledně vypsát obraty, které mám na mysli:

- je vidět
- nebylo vidět
- z toho, co je vidět, získáváme představu
- z toho, co je vidět, vzniká klam
- klam, že jde jen o ničení
- klam nadsazující otázky, o něž jde
- nestačí vidět
- je starší, než se zdá
- je zastřené
- dotýká se nás
- není vidět, přestože se nás dotýká
- dokazujeme původ
- dokazujeme jedinečnost
- poutá pohled
- nepodstatné nakupené okolnosti
- doplnění něčeho k tomu, co je vidět

⁵³ *Ibid.*, s. 176.

- směšný omyl
- co je vidět, si je podobné
- že něco nebylo vidět, mělo vliv na změnu
- je překvapující
- náhlé završení
- překvapení, že nebylo vidět
- překvapení z nesouladu vášně a toho, co vidíme
- opakované zkušenosti
- nikoho nenapadlo
- je pochopitelné
- podmínka pochopitelnosti
- rozpoznáváme pocity, zvyky a ideje
- na okamžik zapomenout
- co je vidět, brání pochopení
- zlo
- zdání všednosti
- zdání novosti
- zoufalý zmatek
- správná blízkost a odstup
- už původní nejasnost významů
- je těžko představitelné
- úplně vykořeněné pocity
- vášně brání pochopení
- nedosažitelné pochopení
- vyvolává vášně
- podmínky vyvolání vášně
- vášně přžívá svůj předmět
- vášně vyvolaná jen tím, že ji měli ostatní
- změna vášně
- vášně jednotlivců
- vášně národa

- podporovaná vášeň
- zdroj změn
- rozpor vášní
- vyvolává obdiv a hrůzu
- nesnesitelnost
- zmizení vášně
- jedna vášeň zakrývá jinou
- vášeň zničí i to, co jí umožnilo její uspokojení
- ukázání cesty
- přemýšlení o změně
- vyslovení něčeho
- vyslovení vyvolává změnu
- připravenost ducha
- jednání vedené nevyslovenou myšlenkou
- nesoulad mezi vysloveným a nevyslovenou myšlenkou
- založení v myšlenkách
- pevnější vybudování
- špatnost myšlenky
- ustavení neodstraňuje špatnost
- cesta do hloubky
- vady systému
- síla lidské vůle
- přenesení vysloveného
- funkce vysloveného
- určování směru veřejného mínění
- je přirozené
- přirozeně vzniká
- brání přirozenému
- pomáhá přirozenému
- přirozené místo
- přirozenost něčeho vyvolává klam

- místo prozřetelnosti
- přirozeně se spoléhají
- odstranění komplikací
- přemýšlení o tom, co je přirozené
- je rozumné
- důvěra v přemýšlení
- otřes

Jednoduché výrazy

Abychom našli minimální slovník, s jehož pomocí by bylo možné celou tuto řeč rekonstruovat (a tedy i všechny uvedené obraty nebo aspoň všechny výroky, v nichž se uvedené obraty vyskytují⁵⁴), musíme ji analyzovat. To znamená: promyslet, z jakých jednoduchých částí se tato řeč skládá a zaznamenat pravidla tohoto skládání. Připomeňme si ale, že ani nalezené jednoduché části, ani nalezená pravidla nejspíš nebudou patřit do běžné řeči, budou nezvykle abstraktní. Případně mohou být z běžné řeči převzaté, ale jejich význam bude zjednodušený.

Jako jednoduché části analyzované řeči navrhuji vzít tyto výrazy slovesné:

vidět
 mýlit se
 pohybovat se
 rozmýšlet
 pociťovat
 překvapovat
 volit

⁵⁴ Některé obraty totiž mohou podle Bertranda Russella při rekonstrukci zmizet. Jde o tzv. „incomplete symbols“, např. o určité deskripce; podrobněji viz RUSSELL – Alfred N. WHITEHEAD, *Principia Mathematica*, s. 66–83 nebo Bertrand RUSSELL, „On Denoting“. *Mind*, roč. 14, 1905, č. 56, s. 479–493.

vyslovit
spoléhat se

Nikdo si samozřejmě nebude myslet, že význam slovesa *vidět* je tu vázaný na tělesné zrakové vjemy, ale přesto je nutné ho vyjasnit. Vidět je možné věci, o jejichž pokroku je řeč. Z běžného užití pro zrakové vjemy si toto sloveso bere významové souvislosti. Vidění je bezprostřední, což znamená, že rozlišujeme vidění od jakéhokoli výkladu viděného nebo od jakéhokoli vyvozování z toho, co vidíme (ovšem v tomto použití, právě díky osvobození od běžné vázanosti na zrakové vjemy a meritorní svázanosti s tím, v čem má být pokrok, nehrozí filosoficky přehnaný důraz na smyslovou jistotu jako „*sinnliche Gewissheit*“). Z toho, co vidíme, může někdy vznikat klam, jindy tím může být klam naopak odstraněn. Zda něco vidíme, záleží na našem postavení a vzdálenosti (opět samozřejmě ne v běžném užití fyzikálního prostoru). To, co vidíme, můžeme špatně pochopit, nebo nám to naopak v pochopení může pomoci. V tom, co vidíme, můžeme vidět podobnosti i rozdíly. Vidění je také časové, stejně jako v běžném užití zrakové vjemy, ovšem čas je tu jiný. Viditelné tedy může být i něco minulého nebo budoucího v běžném významu, ale současného ve významu toho, o čem je řeč (např. „současná soudní moc“).

Význam slovesa *mýlit se* tu má spojit všechny podoby klamů a omylů, které přejímáme od druhých nebo do nichž sami z různých důvodů upadáme. Řeč o pokroku má za cíl vyhledávání toho, v čem se ohledně věcí, o něž jde, mýlíme. Mýlení se sice může být bráno (za určitých předpokladů) jako pouhá absence správného vykládání a usuzování, ale raději ho ponechávám jako samostatnou jednoduchou část řeči.

Na rozdíl od předchozích dvou výrazů je význam slovesa *pohybovat se* už na první pohled výrazně posunutý od běžného užití a abstraktní. K jeho významu patří jakákoli činnost v prostoru (opět samozřejmě v prostoru určeném tím, o čem je řeč), ať už dobrovolná nebo samovolná. Pohybování se je jakékoli dotýkání se, setkávání, hledání, vzdalování,

přibližování nebo ukazování: mluvíme o tom, že se nás něco dotýká, že se s něčím někde setkáváme, od něčeho se vzdalujeme nebo se k tomu přibližujeme, ale také chceme něco ukázat nebo říkáme, že se něco ukazuje. S tímto slovesem ovšem musíme spojit i případnou řeč o jeho modalitách, tj. v tomto případě o možnostech nebo nemožnostech pohybu v daném prostoru, kterými můžeme měnit to, co vidíme. Na tuto jednoduchou část řeči lze později redukovat i jmenný výraz *cesta*.

Rozmýšlet je sloveso, jehož význam spojuje nejen rozumové operace jako usuzování, dokazování, odhalování podstaty, odmyšlení nahodilých okolností, ale i vykládání, chápání a rozumění. Z filosofického užití si tento výraz bere celý významový rozsah, ale jeho úloha v mé analýze není větší, než mají ostatní jednoduché části řeči.

Význam slovesa *pocítovat* je opět výrazně posunutý proti běžnému užití. Nemá totiž vůbec smyslový význam, je to jen abstraktní výraz pro zaujímání vztahu k něčemu. Jde o pocítování, když se něčemu smějeme, i když to obdivujeme nebo se toho hrozíme. Můžeme tento výraz brát jako další abstrahovaný tělesný vjem, tentokrát třeba čich nebo chuť: pocítování má také bezprostřední charakter, může vyvolávat nebo odstraňovat klamy apod., ale na rozdíl od vidění je vždy zaujaté. Nemusíme jej brát jako nutně individuální, protože co například připadá směšné mně, nejspíš bude připadat směšné i druhým.

Jako samostatnou jednoduchou část řeči beru i sloveso *překvapovat*, přestože by tento výraz bylo možné (za určitých předpokladů) brát jako pouhou zvláštní modalitu pocítování nebo rozmýšlení. Překvapuje nás, vidíme-li něco nového, nebo přinejmenším něco, co jsme nijak nečekali. Pomocí překvapování se v řeči o pokroku mluví o tom, co se nejprve zcela vymyká rozmýšlení i pocítování a co následně rozmýšlení i pocítování vyvolává.

Význam slovesa *volit* má připouštět řeč o jakémkoli rozhodování, rozlišování dobra a zla, zdravého a nemocného apod.

Vyslovit je sloveso, jehož význam tu zdůrazňuje a rozšiřuje jedno jeho běžné užití: když se vyslovením něco stává odkrytým, skutečným nebo uchopitelným (např. v obratech „vyslovené přání“ nebo „výslovný zákaz“). Tady má ale úlohu abstraktnější, vyslovování nemusí být vázané jen na mluvení nebo psaní. K významu vyslovování patří i ustavování nebo budování nových systémů pravidel a pořádku ve věcech, o jejichž pokroku je řeč.

Poslední sloveso, které беру jako jednoduchou část řeči, je *spoléhát se*. Znamená zhruba to samé jako v běžném užití. Spoléhání se může být rozmyšlené i úplně samozřejmé. Můžeme se právě tak spoléhát na něco vnějšího jako sami na sebe. Spoléhání se je orientované do budoucnosti; opět v čase toho, o čem mluvíme.

Dále navrhuji vzít jako jednoduché části tyto výrazy jmenné:

zánik

příčina

změna

přirozenost

všednost

Zánik je jméno, jehož význam tu spojuje jakékoli zničení, ukončení nebo rozložení, po němž už nic nepokračuje. Zánik se odehrává v čase věcí, o jejichž pokroku mluvíme, což není tedy nezbytně čas v běžném významu. Je nutné si uvědomit, že zánikem tyto věci nepřestávají být možnými předměty řeči (to bych považoval za filosoficky přehnaný důraz, který by po domyšlení ad absurdum řeč o zániku zbavil jakéhokoli významu). Zaniknout mohou vnější věci (jako např. „monarchie“), ale i myšlenky nebo omyly.

Příčina je jméno, jehož význam pochází ze staršího širokého užití (nejen z mechanických nebo tělesných obrazů), a proto k němu patří všechny možnosti řeči o základu, původu, důvodu, vyvolání, motivu, cíli nebo vlivu. Umožňuje spojovat do kauzálních řetězců cokoli, o čem je řeč;

přítom jsou samozřejmě pravidla těchto řetězců daná vlastnostmi toho, co spojují.

Změna je jméno, jehož význam není potřeba nijak upřesňovat. Spojuje bez rozlišení všechny náhlé i plynulé přechody jedné věci v jinou, bez ohledu na to, zda se mění věci samy nebo jejich vlastnosti (tj. bez toho, že by k významu tohoto jména patřilo scholastické rozlišování substanciální a akcidentální změny). Změna může být jistě jen zdánlivá, ale jindy může být opravdová. V tomto případě spočívá abstrakce v tom, že běžné užívání slova nechám bez zásahu.

Přirozenost je jméno, které umožňuje u jakékoli věci, o níž je řeč, rozlišit její vlastní jednoduchou podobu od jakýchkoli umělých a v posledku nutně neúspěšných manipulací s ní, případně od zbytečných a pomíjivých komplikací, které ji omezují. Mohlo by se zdát (za určitých předpokladů), že právě pomocí nutného zániku čehokoli přirozenosti odporujícího bychom mohli tento výraz redukovat na negaci zániku, ale raději ho ponechávám samostatně.

Všednost je jméno, jehož význam tu spojuje všechny naučené i předávané vlastnosti, zvyky a návyky, které v čase a prostoru věcí, o jejichž pokroku je řeč, působí samozřejmě. O všednosti můžeme mluvit jako o současné nebo minulé (i když filosoficky přehnaný důraz by tu mohl vést k představě, že současná všednost musí být neviditelná, aby byla samozřejmá, a minulé všednost už je pryč, a proto je neviditelná) nebo podobně o naší nebo cizí.

A nakonec k jednoduchým částem analyzované řeči patří zájmena.

Pravidla řeči o pokroku

Z jednoduchých částí řeči můžeme skládat výroky a definovat složené výrazy. Takto vytvořené výroky by měly stačit na rekonstrukci všech analyzovaných řečových obrátů a navíc by měly otevřít i nové možnosti řeči o pokroku. Pravidla skládání stanovím pomocí rekurzivní definice,

tj. tak, že nejprve definuji jednoduché výroky a potom definuji způsob, jak z nějakých již vytvořených výroků (ať jednoduchých, nebo složených) složit další výroky. U každého správně složeného výroku pak můžeme v konečném počtu kroků předvést, jak byl složen z jednoduchých.

Rekurzivní definice:

1.

- a) *Jednoduché předmětné výrazy* jsou všechna ukázání, jmenné výrazy kombinované s ukázáním a jmenné tvary sloves kombinované s ukázáním.
- b) *Jednoduché výroky* jsou složené takto: *Já + slovesný výraz + jednoduchý předmětný výraz.*

2.

Nechť A_1, \dots, A_n jsou již výroky.

- a) *Předmětné výrazy* jsou výrazy složené kombinováním logických výrazů, jednoduchých předmětných výrazů a obměn výroků A_1, \dots, A_n , v nichž podmět může být i v třetí osobě.
- b) *Vyroky* jsou složené takto: *Já + slovesný výraz + předmětný výraz.*

3.

Nic jiného, než co je definováno v bodech 1 a 2, není *výrok*.

Aby ale tato pravidla nevedla k vytváření i úplně podivných výroků, bylo by třeba ještě prozkoumat a následně omezit, jaké kombinace chceme povolit jako přípustné. Pro jednoduchost tu zatím ponechávám jako přípustné všechny.

Podle uvedené rekurzivní definice můžeme tedy například složit následující jednoduché předmětné výrazy:

toto

zánik tohoto

přirozenost tohoto

jeho omyl (doslova: „jeho mýlení se“, ale v zájmu srozumitelnosti budu tady i v následujících příkladech přizpůsobovat slovní formulaci snadno pochopitelným a přímým transformacím v češtině)
tento můj pocit
atd.

Jednoduché výroky pak mohou být například:

Vidím toto.

Mýlím se v přirozenosti tohoto.

Překvapuje mě zánik tohoto.

atd.

Předmětné výrazy mohou být například:

On vidí toto.

Jeho překvapuje zánik tohoto.

příčina toho, že jeho překvapuje zánik tohoto

příčina toho, že jeho překvapuje zánik tohoto, je v tom, že on vidí toto („je v tom, že...“ tu beru jako logický výraz příslušný k řeči o příčině)

atd.

A složené výroky mohou být například:

Já se mýlím v tom, že by příčina toho, že jeho překvapuje zánik tohoto, byla v tom, že on vidí toto.

atd.

A následně například:

Překvapuje mě, že se mýlím v tom, že by příčina toho, že jeho překvapuje zánik tohoto, byla v tom, že on vidí toto.

atd.

Příklady definování složených řečových obrátů pomocí jednoduchých výrazů jsou následující:

- nestačí vidět... to, že *vidíme*, není dostatečnou *příčinou*
- je zastřené... něco, co *vidíme*, je *příčinou* toho, že to, o čem je řeč, *nevidíme*
- dokazujeme jedinečnost... *vyslovujeme* (předvádíme ostatním) *pohyb* svého *rozmýšlení*, kterým nacházíme jedinečnost (tu považují za logický výraz)
- poutá pohled... něco, co *vidíme*, je *příčinou* omezující náš *pohyb*, který by mohl být *příčinou*, že bychom *viděli* něco dalšího
- zdání všednosti... to, že se *mýlíme*, když něčemu *rozumíme* jako *všednosti*
- úplně vykořeněné pocity... něco již *nepocitovaného*, u čeho úplně *zanikly přirozené příčiny* případného *pocitování*
- vášeň národa... *pocitování*, které je *přirozenou* součástí určitého námi postulovaného celku (definovaného pomocí všech slovesných výrazů)
- ustavení neodstraňuje špatnost... to, že někdo něco *vysloví*, není *příčinou změny* naší *volby* toho, zda to bylo dobré nebo špatné (což jsou vnitřní modalita *volby*)
- místo prozřetelnosti... jedinečná *příčina zničení* všeho, co brání (což je také modalita *příčiny*) *přirozenosti*

Přestože působí tyto definice obrátů poměrně uměle a nesrozumitelně, je z nich snadno vidět, že jednoduché výrazy (spolu s logickými výrazy) na jejich rekonstrukci stačí. Tyto definice naznačují, jak by bylo možné definovat ostatní uvedené obraty (a jistě i mnohé další).

Dvojí abstrakce

Nyní se nad předvedeným pokusem můžeme zamyslet a podrobit metodu hledání minimálního slovníku – v tomto jednotlivém případě, ale i obecně jako takovou – reflexi.

Především je patrné, že celý postup abstrakce postupně odstraňoval velkou variabilitu výrazů, které pocházely z různých oblastí života, až už se jednalo o jednotlivé zvyky, zákony, instituce, vášně atd. Aby je bylo možné v analýze odstranit, musíme je brát jako nahodilé podoby toho abstraktního a podstatného principu, který odhalujeme. Toto rozlišení nahodilého a podstatného je dané naším záměrem – zkoumat řeč o pokroku a ne třeba řeč o nějakém jednotlivém zvyku.

To, co v analýze nakonec zůstává, je tedy již předem připuštěno v původním záměru analýzy. Proto také výsledný minimální slovník obsahuje výrazy, které nejsou zcela nesrozumitelné – a jejich význam jsem mohl přiblížit a upřesnit pomocí naznačené kombinace ostenzivní a nominální definice. Ovšem v předvedené analýze hrají roli nedefinovaných výrazů.

Bylo by dále možné od jejich významu odkazujícího mimo uvedenou rekonstrukci odhlédnout a zaměřit se jen na jejich vzájemné vztahy. To by samozřejmě vyžadovalo podrobnější rozpracování pravidel jejich skládání, ale už jen ze samotné představy tohoto *druhého* abstraktního kroku je jasné, o co by šlo: o čistě matematický jazyk, který by jako jeden ze svých výchozích principů obsahoval zpředměťující operaci, tj. možnost transformovat jakékoli své věty do předmětů nových vět. Tato zpředměťující operace by však neměnila jejich vlastnosti.

Pevné významy

Kromě odstranění variability výrazů došlo v analýze i k postupnému fixování významu zbývajících užívaných výrazů. Odstraněna byla tedy i výchozí možnost proměn významů, která byla právě k tomuto využita.

Tomáš Holeček je učitel logiky a filosofie na FSV a FHS UK a vědecký pracovník Kabinetu pro studium vědy, techniky a společnosti při Filosofickém ústavu AV ČR.

**SPRÁVNOST LIDSKÉ SPOLEČNOSTI V KONTEXTU
DESCARTOVY METODY**

Richard Zika

**Legitimacy of Human Society
in the Context of Descartes's Method**

Abstract

The article focuses on social context and consequences of Descartes's method. The method demands rejection of human society as an intrusion into the development of human rationality. Though a declared acceptance of human society in its historically established facticity makes part of this rejection, it is necessary to defend oneself against it at first. The philosopher of method defends himself against society not only by means of isolation, but by external integration as well. When thus secured, he convinces the authorities not only about social harmlessness of his method, but also about its usefulness. He presents his method as ready to contribute a great deal to stability or to solid foundation of hitherto society. But even this cautious claim is guided by a pursuit of protection – now of the protection by authorities – for the benefit of the most important thing in the human world, the method itself, and the freedom of reason.

Keywords: *Descartes; method; human society; freedom of reason; protection*

* Kontakt na autora: Richard Zika, FHS UK, U Kříže 8, 158 00 Praha-Jinonice (ri.zika@seznam.cz).